

ІСТОРІЯ ЗАРОДЖЕННЯ ІКОНИ СТРІТЕННЯ ГОСПОДНЬОГО ТА ЇЇ БОГОСЛОВСЬКИЙ ВИМІР

THE HISTORY OF EMERGENCE OF THE ENCOUNTER OF OUR LORD ICON AND ITS THEOLOGICAL DIMENSION

Сабат П. В.,

доктор східних церковних наук, кандидат історичних наук, доцент кафедри літургійних наук, Український католицький університет (Львів, Україна), e-mail: cabat_petro@ucu.edu.ua, ORCID: 0000-0003-3226-0301

Sabat P. V.,

Doctor of Oriental Church Sciences, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of Liturgical Sciences, Ukrainian Catholic University (Lviv, Ukraine), e-mail: cabat_petro@ucu.edu.ua, ORCID: 0000-0003-3226-0301

В публікації доведено, що ікона Стрітіння Господнього відображає подію принесення Ісуса до Єрусалимського храму на сороковий день (та зустріч Його із праведним Семеоном та пророчицею Анною), що міститься описана в Євангелії від Лк. 2, 22-40.

В статті висвітлений розвиток композиційного формування ікони Стрітіння Господнього протягом першого тисячоліття в Церкві. Досліджено, що найдавніша збережена ікона Стрітіння Господнього походить з середини V ст. Підкреслено, що ікона Стрітіння Господнього остаточно сформувалася в IX-X ст. Виявлено, що в Україні найдавніша збережена ікона походить із фресок XII століття Кирилівської церкви (м. Києва).

В праці розкрито, в якій спосіб пишучи ікону Стрітіння Господнього іконописці передавали у своїх іконографічних образах події, які описані в Євангелії від Лк. 2, 22-40. Вказано, що особливості ікони Стрітіння Господнього є збереження єдності між намальованим на іконі з сказаним в Євангелії від Лк. 2, 22-40 і поданим в літургійних текстах даного свята.

Підкреслено, що в українських церквах Київської традиції в сьогодні можна зустріти у храмах в іконостасі ікону Стрітіння Господнього. Наголошено, що під час свята Стрітіння Господнього (15 лютого) на утрні ікона виставляється на аналої (чи тетраподі) для почитання вірним.

Ключові слова: ікона, ікона Стрітіння Господнього, храм, іконостас, символіка, іконографія, мистецтво.

It is proved in the publication that the icon of the Encounter of our Lord depicts the event of Christ's presentation in the Jerusalem Temple on the fortieth day after His birth (and His encounter with the righteous Simeon and the prophetess Anna) what is described in the Gospel from Luke 2, 22-40.

The article represents the composition formation development of the Encounter of our Lord icon in the Church during the first millennium. The research has shown that the oldest surviving icon of the Encounter of our Lord dates from the mid-5 th century. It is stressed that the icon of the Encounter of our Lord has been definitively formed in the 9 th -10 th centuries. It has been found out that the oldest surviving icon of the Encounter of our Lord in Ukraine was depicted on the 12 th century frescoes of the St. Cyril's Church in Kyiv.

The article shows how icon painters employing iconographical images depicted the Gospel events (Lk. 2, 22-40) in the icon of the Encounter of our Lord. It has been noted that a distinctive peculiarity of the Encounter of our Lord icon is the unity of what is depicted in the icon, what is described in the Gospel and what is placed in the liturgical texts for the feast.

It has been stated that nowadays one can observe the Encounter of our Lord icon on the iconostasis in some chapels of Ukrainian Churches of the Kyivan tradition. It has been emphasized that during the matins of the Encounter of our Lord (February 15) the icon is placed on the analogon (or tetrapodion) for veneration by the faithful.

Keywords: icon, icon of the Encounter of our Lord, church, iconostasis, symbolism, iconography, art.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження полягає у відображенні об'єктивної реконструкції історичного процесу, присвяченого вивченню зародження ікони Стрітіння Господнього в Церкві, а також розкриттю єдності, яка існує між подією описаною в Євангелії від Лк. 2, 22-40, виникненням церковного тексту свята та повстанням ікони.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлити процес зародження та формування ікони Стрітіння Господнього в Церкві у часі першого тисячоліття, а окрім того виявити, яка існує єдність між подією описаною в Євангелії від Лк. 2, 22-40, церковним тестом свята Стрітіння Господнього та іконою. **Завданням статті** є коротко проаналізувати найстарші сцени Стрітіння Господнього Київської Русі, а саме фресок XII століття Кирилівської церкви (м. Київ) та церкви Спаса на Нередиці (Новгород). Окрім того розглянути і представити на загал зображення (дійових осіб), що є найбільш поширені на іконі Стрітіння Господнього в східній Церкві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча проблематика дослідження ікони Стрітіння Господнього у візантійській іконографії не є новою, проте вона, ще не була предметом індивідуального та ґрунтовного фахового історично-богословського дослідження в сучасному українському науковому опрацюванні. На сьогодні, лише тільки загально, підняту тематику розглядали у своїх працях такі дослідники як І. Іванчо [3, с. 165-180], Я. Креховицький [4, с. 133], Ю. Рубан [9, с. 40-50], І. Язикова [12, с. 341], та інші.

Наукова новизна. Вперше буде розкрита єдність, яка існує між подією описаною в Євангелії від Лк. 2, 22-40, церковним текстом свята Стрітіння Господнього та іконою, а окрім того буде представлений також богословський аналіз даної ікони.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для Східної традиції ікона, в богословському розумінні – була, а рівно ж і залишається, посередником між світом земним та духовним, вона є молитовним образом, через який людина намагається пізнати первообраз. Таким чином, почитаючи святі ікони, християнин, кожен в міру свого молитовного старання, направляє свій дух не на предмет – дерево і фарби, а на того, хто стоїть за предметом – через образ до первообразу [1, с. 22-26].

В іконі все сповнене божественної благодаті – і велична простота, спокійний дух, гармонія барв, – які скеровують до найвищого духовного стану переображення людини [6, с. 38].

Ікона була і залишається способом вираження молитви, і розуміється вона головним чином через молитву. Її призначенням є сприяти молитві. Не виключенням є також ікона Стрітіння Господнього.

Іконографія в честь Стрітіння Господнього сформувалася на основі розповіді святого євангелиста Луки (Лк. 2, 22-39 [10, с. 73-74]), [12, с. 341]. На іконах, фресках, мініатюрах в честь Стрітіння Господнього ключовою дією є передача Богородицею немовляти (І. Христа) на руки Семеону. Особливістю ікони є зображення за спиною Богоматері Йосипа Обручника, який несе в руках, або в клітці

двох голубів [4, с. 133], а за спиною праведного Симеона – пророчиці Анни, яка перебувала разом з ним у храмі.

Найдавніше зображення Стрітіння Господнього міститься в одній з мозаїк тріумфальної арки, що оздоблює вітварний простір церкви Санта Марія Маджоре в м. Римі. Мозаїки церкви Санта Марія Маджоре в Римі були створені 432-440-х роках, в епоху Третього Вселенського собору, вони стали свого роду пам'ятником перемоги над несторіанською ерессю. В них Ісус Христос прославляється як Богочоловік, а Діва як Богородиця, що перечував Несторій. В зображенні Стрітіння Господнього в храмі Санта Марія Маджоре підкреслюється Божественна природа дитяти (І. Христа) і гідність Діви Марії, як Богородиці. Це був перший храм, в якому з такою наочністю було засвідчено пошанування Пресвятої Богородиці [9, с. 40-50]. Подія Стрітіння Господнього тут зображена як хода Богоматері з немовлям на руках у супроводі ангелів на зустріч св. Симеону. Ритм цієї ходи задається ритмом колонади з арками, на тлі якої відбувається дія. Зігнений праведний Симеон в пориві простягає до Ісуса Христа закутані в мантию руки. За спиною Симеона представлені троє чоловіків. Як вважає Н. Покровський, художник зобразив тут священників і книжників, які були на той момент при храмі [8, с. 195]. Важливо зауважити, що зображення ангелів в даній сцені Стрітіння є унікальними, оскільки в інших відомих пам'ятках вони не зустрічаються.

Якщо в римській мозаїці храму Санта Марія Маджоре Богоприємець Симеон представлений з коротким волоссям і бороною, то на фресці у церкві Санта Марія в Кастельсепріо (в Італії), що є виконана візантійським майстром (в VII-IX ст.), він зображений старим, сивим старцем з довгим волоссям. Це напевно тому, що за переказами св. Симеон в очікуванні обіцяної ангелом зустрічі з Господом прожив понад триста років. У розглянутій сцені ще немає зображення престолу, яке присутнє в пізніших візантійських і давньоруських пам'ятках.

В мініатюрі з Менологі Василя II (Ватиканської бібліотеки з близько 986 р.) подія Стрітіння зображена на тлі архітектурної огорожі із закритими дверима. У середині видніється вітвар з витонченим навісом-ківорієм на колонах [1, с. 228]. Немовля зображене на руках Богоматері в складній позі напівлежачи, ніжками в бік св. Симеона.

Іконографія Стрітіння Господнього остаточно сформувалася в IX-X ст. і з тих пір практично не змінювалася. Іконографія свята Стрітіння Господнього залишилася незмінною протягом століть, незважаючи на те, що в ній можна розрізнити п'ять типів зображень, відповідно до деталей євангельського опису Луки [2, с. 160]. Іноді Богонемовля (І. Христа) зображують на руках Пресвятої Богородиці в той момент, коли Вона передає Його Симеону, але зазвичай Симеон тримає Спасителя на руках. Богодитя не зображується сповите. Зазвичай Ісус Христос одягнений у коротку сорочку, яка не прикриває Його оголені ноги. Сидячи на простягнутих руках Симеона, Він благословляє старця Симеона.

Найдавнішими збереженими зразками сцени Стрітіння Господнього Київської Русі є фрески XII століття Кирилівської церкви (м. Київ) та церкви Спаса на Нередиці (Новгород).

В Кирилівській церкві (XII ст.) ікона Стрітіння Господнього зображена в русі з ліва на право, що символізує рух від Старого до Нового Завіту. Першою постаттю на іконі з ліва є Йосиф Обручник, який несе в своїх руках старозавітну жертву. Після нього зображена Діва Марія з дитятком Ісусом. Кольори ікони на стінах збереглися погано, але видно, що постаті Йосифа, Марії та Ісуса зображені в світлих багряних тонах. Навпроти них стоїть похилений старець Симеон із покритими руками, а за ним пророчиця Анна із згорнутим сувоем. Постаті Симеона та Анни зображені в темних тонах.

Особливістю ікони Стрітіння Господнього Кирилівської церкви є те, що немовля не сидить на руках Богородиці, а представлення на них лежачим. Пресвята Діва несе Його на двох витягнутих і покритих платом руках.

В церкві Спаса в Нередиці (Новгород), євангельський цикл розписів, що походить із XII ст. починається на лицьових стінах східних стовпів композицією «Благовіщення». Навпроти, на західній стіні храму, в третьому реєстрі розпису хору була поміщена сцена «Різдва Христового». Цикл тривав на північній стіні, де в п'ятому реєстрі знаходилося Стрітіння, а на протилежній, південній стіні – «Хрещення». Таким чином, прочитання перших чотирьох сцен циклу, що розташовувалися по центральних осях церкви, було підпорядковано логіці організації архітектурного простору хрестово-купольного храму, чітко виявляючи його осову орієнтацію по сторонах світу. При цьому сцена Стрітіння була розташована поруч зі сценою «Введення в храм Богородиці» [7, с. 72-73], а це тому, що як в події Стрітіння так і у Введенні повторюється мотив пророцтв. Як первосвященик Захарія пізнав в Марії майбутню Богоматір, так і Симеон пізнав в Ісусі Христі Спасителя світу.

Американська дослідниця Д. Шорр подала класифікацію численних зображень Стрітіння Господнього, базуючись на тому, як може бути представлений на них Спаситель [11, с. 17-32]. На іконі Стрітіння Господнього І. Христос може бути зображений в різних позах. Він може знаходитися на руках Марії (як на фресці Кирилівської церкви чи фресці XIV століття з собору Снетогорського монастиря в Пскові) або на руках у Симеона (як на фресці собору Мирожского монастиря в Пскові (середина XII століття); мініатюрі Менологія деспота Дмитра Палеолога XIII століття та багатьох російських іконах (XV - XVI століть)). Однак залишається пам'ятати, що всі перераховані приклади показують лише різні моменти передачі Богонемовляти з рук на руки.

Розглядаючи не тільки розташування немовляти (І. Христа), а й загальну композиційну схему зображень можна також виділити два інших варіанти іконографії свята - Стрітіння, а саме, що Стрітіння Господнє може бути представлене в храмі на тлі престолу, що є центром композиції, і Стрітіння, що

може відбуватися на порозі храму, де святе сімейство зустрічає старець Симеон.

До першого варіанту відноситься ікона з іконостасу Троїцького собору Тройце - Сергієвої Лаври, ікона із зібрання Павла Коріна (обидві – XV ст.), та ікона Стрітіння з святкового чину церкви Ніколи в Любятівці (XVI ст.). В останній іконі на престолі зображені старозавітні скрижалі, що вказують на виконання старозавітного законодавства і підкреслюють значення події як зв'язку Старого і Нового Завітів. В деяких іконах Стрітіння бачимо зображення на престолі Євангелія, а також хреста, потиря, звізди, що не відповідає історичній дійсності і старозавітному богослужінню, але підкреслює наступ новозавітної ери, що ознаменовує приход у світ Спасителя Ісуса Христа.

Другий варіант зображення Стрітіння Господнього, який існував у візантійській традиції, також був відомий в Київській Русі і користувався популярністю. На фресці з церкви Успіння на «Волотовом полі» (Новгород, середина XIV століття) Симеон з немовлям на руках представлений за низькими закритими дверима, які ведуть в «Святая святых». Пророчиця Анна зображена з розгорнутим своєм на грецькій мові із написом: «Сей Немовля створив небо і землю». Вона зображена не за спиною Богоприймця, як це було прийнято, а між Богоматір'ю і св. Йосипом в лівій частині сцени. На іконі Стрітіння зі Спасо-Преображенського собору Твері (близько 1450 р.), що зберігається в Державному Російському музеї, та іконі - таблетці з Сергієво-Посадського музею (кінець XV - початок XVI ст.) Марія тримає дитяток на руках, а Симеон зображений зустрічаючим їх біля входу в храм. Старець Симеон стоїть на високих щаблях і з благоговінням та нахилений до немовляти.

В XVII столітті іконографія Стрітіння стає більш деталізованою і доповнюється новими сценами. Так, на іконі «Стрітіння» з Ярославського художнього музею у верхній частині зображена Новозавітна Трійця, а в нижній частині - волають до І. Христа з пекельної пащі старозавітні праведники. На іконі 1680-их років з святкового ряду, приписуваного кисті Гурія Нікітіна (що знаходиться в тому ж музеї), основна композиція «Стрітіння» доповнена у верхній частині зображенням благовіщення ангела Симеону, що переводить книгу пророка Ісаї.

В основі іконографічної композиції Стрітіння Господнього, як було наголошено вище лежить розповідь Євангелиста Луки (Лк. 2, 22-39) про принесенні Ісуса Христа до храму.

Ікона Стрітіння Господнього подає багато постатей, а саме: Богородицю, старця Симеона, пророчицю Анну, Йосифа обручника, а також Ісуса Христа. Богородиця є однією із центральних постатей на іконі Стрітіння Господнього. Вона приносить в храм Спасителя. Про царську гідність Богоматері, як і на інших іконах, свідчить її багрянний одяг, який покриває навіть її руки. І хоча однією з центральних постатей на іконі є Богородиця, все ж вона не головний персонаж свята, а Ісус Христос та Симеон Богоносець.

Зв'язок Богородиці і І. Христа оспівує богослужбовий текст свята Стрітіння Господнього так: «Величаємо Тебе, Житєдавче Христе, і почитаємо пречисту Матір Твою, яка нині принесла Тебе за законом у храм Господній» [5, с. 862]. На деяких іконах символічно – це передають простягнуті одне до одного руки.

На іконі Стрітіння Господнього маленький Ісус вказує на серце Богородиці, ніби підтвержуючи пророцтво старця Симеона: «Ось цей поставлений для падіння й підняття багатьох в Ізраїлі; Він буде знаком протиріччя, та й тобі самій меч прошиє душу, щоб відкрились думки багатьох сердець (Лк. 2. 34-35)». На іконі страждання Богородиці Діви символізує верхній багрянний одяг Марії. Натомість нижня одяг Богородиці блакитна, це – символ милосердя. Богородиця засвідчує милосердя до вбивць свого Сина й у своєму заступництві просить милосердя для всього людства.

На іконі видно, що найстарший із зображених осіб – це Симеон. Літургійні тексти свята Стрітіння Господнього називають його «старцем», але немовля, яке він тримає на руках, старше за нього: «Ветхе деньми».

Старець Симеон зображений тримаючим Спасителя на руках. Всі обриси старця неначе виражають сповнення, в цьому триманні Господа на своїх руках, всіх старозавітних очікувань. Він весь схилений над Богодитям, всі лінії тіла Симеона звернені до Спасителя, таким чином утворюють увігнуту порухом посудину, яка приймає благодать, а руки старця, смиренно покриті краєм одягу, які створюють престол, який приготовлений Спасителю. Постаєть Симеона на іконі сповнена світлом.

На іконі в зображенні Симеона є зосереджене старозавітне благочестя і вся невгамовна жага юдейського світу зустріти Спасителя. Йому одному було наперед визначено, що він доживе і своїми очима побачить І. Христа. І він дочекався цього і відбулося Його Стрітіння із сорокаденним Господом, принесеним його Матір'ю Марією і Йосипом Обручником в Храм для звершення закону.

На іконі Стрітіння Господнього, Ісус Христос є зображений немовлям, проте Його обличчя є зображене, як зрілої людини. Так ікона передає Божу сутність, споконвічність Ісуса. Переважно Ісуса Христа зображають у золотистому одязі – це також символ божественності. Літургійні тексти свята Стрітіння Господнього поглиблюють цю образність, коли надзвичайно часто говорять про небесну славу І. Христа, та оспівують Його як Бога. Спаситель зображений сидячим на руках Симеона, але не як звичайне немовля, а як сорокаденний Цар, сидячий на престолі. Права рука Ісуса Христа благословляє нахиленого над Ним Симеона, ліва тримає сувій, який дає розрішення гріхів. На іконі голова Спасителя звернена не до Матері, а до Симеона, і в цьому русі голови Ісуса Христа показане Його служіння цілому світу.

Споглядаючи ікону Стрітіння, можемо побачити, що дитина, яка спочиває на руках Симеона, справді Спаситель світу, який прийшов у світ смиренно й тихо, і, за словами старця, став «знаком протиріччя» (Лк. 2, 34).

На іконах Стрітіння Господнього пророцця Анна зазвичай стоїть за спиною Богородиці, або праведного Симеона і вказує на І. Христа, а в руці у неї згорнутий або розгорнутий сувій. Вважається, що Анна зображена, як одна з побожних юдейських жінок, які належали до бідного прошарку населення.

Євангелист Лука називає її пророчицею, бо Дух Святий був на ній. Постійне перебування Анни в храмі можна пояснити існуванням особливого чину вдовиць, які мали своє служіння при Єрусалимському Храмі. Побачивши народженого Спасителя, Анна на підтвердження пророцтва Симеона (Лк. 2, 29-35) пішла проповідувати благу звістку про Месію «всім, хто чекав визволення Єрусалиму (Лк. 2, 38)» [2, с. 70].

На іконі Стрітіння Господнього ліворуч, як правило, зображають Йосифа, що стоїть навпроти Симеона, тримаючи в руці приношення, – голуба. Не можна не зауважити певної симетричності цих двох постатей та їх жестів: Симеон тримає І. Христа – майбутню жертву-ангця, а Йосиф несе приношення на вилуплення первородного, що призначене для жертвування [3, с. 179-180]. На іконі опіка Йосифа зображена символічно, адже саме він несе голуба для приношення.

Важливо підкреслити, що споруди, на фоні яких зображенні Анна та Йосиф, символізують старозавітний храм, а поміж них бачимо також зображений храм новозавітної Церкви. Це символ зустрічі двох Заповітів – Старого і Нового [3, с. 165]. Зображення двох храмів, згідно з іконографічними правилами, доволі схематичне, проте надзвичайно важливе.

По центрі ікони Стрітіння Господнього в горі зображено балдахин, який підноситься над престолом, що символізує Новий Завіт. На деяких іконах Стрітіння на престолах зображають книгу Євангелія, яка є обов'язковим атрибутом престолів східних храмів. Також інколи можна побачити зображення відхиленої з-під балдахину завіси. Це означає, що з приходом Ісуса Христа люди стали вільними.

Будівлі, що здіймаються по обидва боки балдахину, символізують старозавітний храм, а поміж них – храм новозавітної Церкви. Це символ двох Заповітів – Старого і Нового [3, с. 165].

На багатьох іконах Стрітіння між двома будівлями висить червона пелена, яка торкається балдахину [3, с. 165]. У цьому криється глибокий символізм: зв'язок між двома Завітами. Пелена – загальноприйнятий мотив у візантійській іконографії, який дуже часто з'являється на іконах для означення Божого милосердя, що покриває всі огріхи історії людства. Водночас на іконі Стрітіння пелена об'єднує храм і церкву, нависаючи над обома престолами, бо жертва приноситься одному Богові: те, що було прообразом, архетипом у Старому Завіті, завершилося у всій своїй повноті в Церкві [3, с. 165].

Подію описано в Євангелії від Луки (Лк. 2, 22-40), як було підкреслено вище Церква торжественно оспіває в богослужбових текстах свята Стрітіння Господнього та візіально представляє на іконі.

Висновки. Ікона Стрітіння Господнього появилась та служить до сьогодні для вірян переданням подій описаних в євангелиста Луки (2, 22-40) з метою унаочнення події принесення Ісуса Христа до Єрусалимського храму.

В іконі Стрітіння Господнього присутнє поєднання намальованого з сказаним в Євангелії від Лк. 2, 22-40, та тим, що оспівується в богослужбових текстах свята. Ікона Стрітіння Господнього виникла в V ст. і остаточно сформувалася в IX-X ст.

Важливим напрямком в продовженні дослідження даної тематики може стати вивчення іконостасних ікон Стрітіння Господнього українських храмів XVII-XXI ст. Також окремим напрямком дослідження може стати вивчення аналогічних (тетраподних) ікон свята Стрітіння Господнього в ході століть в українських церквах Київської традиції (через їх порівняння та аналіз).

Список використаних джерел

1. Алексеев С. Зримая истина. Энциклопедия православной иконы. – Москва: ОЛМА-ПРЕСС Гранд, 2003. – 413 с.
2. Дорожинский Д. Праздники церковного року. – Львів: Свічачо, 2013. – 400 с.
3. Иванчо І. Ікона і Літургія. / Пер. з угорськ. о. Л. Пушкеш. – Львів: Свічачо, 2009. – 500 с.
4. Креховецький Я. Богослов'я та духовність ікони. – Львів: Свічачо, 2000. – 152 с.
5. Молитвослов. Часослов – Октоїх – Тріодь – Мінея. – Рим: Вид-во ОО. Василіан, 1990. – 1373 с.
6. Овсійчук В. Оповідь про ікону. / В. А. Овсійчук, Д. П. Кривач. – Л.: Ін-т народознав. НАН України, 2000. – 396 с.
7. Пивоварова Н. Фрески церкви Спаса на Нередице: Иконографическая программа росписи. – Санкт-Петербург, 2002. – 256 с.
8. Покровский Н. Евангелие в памятниках иконографии. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 564 с.
9. Рубан Ю. Сретение Господне. Опыт историко-литургического исследования. – Санкт-Петербург: «Ноах», 1994. – 217 с.
10. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. – Рим, 1990. – 1070+352 с.
11. Schorr D. The Iconographic Development of the Presentation in the Temple. Art Bulletin. – 1946 (March). – № 28/1. – Pp. 17-32.
12. Языкова И. Со-творение образа. Богословие иконы. – Москва: ББИ, 2012. – 368 с.

References

1. Alekseev S. Zrimaja istina. Jenciklopedija pravoslavnoj ikony. – Moskva: OLMA-PRESS Ggand, 2003. – 413 s.
2. Dorozhynskij D. Praznyku tserkovnogo roku. – L'viv: Svichado, 2013. – 400 s.
3. Ivancho I. Ikona i Liturgija. / Per. z ughorsjk. o. L. Pushkash. – L'viv: Svichado, 2009. – 500 s.
4. Krekhovecjkij Ja. Boghoslov'ja ta dukhovnistj ikony. – L'viv: Svichado, 2008. – 232 s.
5. Molytvoslov. Chasoslov – Oktojikh – Triod' – Mineja. – Rym: Vyd-vo OO. Vasylian, 1990. – 1373 s.
6. Ovsijchuk V. Opovid' pro ikonu. / V. A. Ovsijchuk, D. P. Krvavych. – L.: In-t narodoznav. NAN Ukrayiny, 2000. – 396 s.
7. Pivovarova N. Freski tserkvi Spasa na Nereditse: Ikonograficheskaya programma rospisi. – Sankt-Peterburg 2002. – 256 s.
8. Pokrovskiy N. Evangelie v pamyatnikah ikonografii. – Moskva, 2001. – 564 s.

9. Ruban Yu. Sretnie Gospodne. Opyit istoriko-liturgicheskogo issledovaniya. – Sankt-Peterburg, 1994. – 217 s.

10. Svyate Pys'mo Starogo ta Novogo Zavitu. – Rym, 1990. – 1070+352 s.

11. Schorr D. The Iconographic Development of the Presentation in the Temple. Art Bulletin. – 1946 (March). – № 28/1. – Pp. 17-32.

12. Yazyikova I. So-tvorenje obraza. Bogoslovie ikony. – Moskva: BBI, 2012. – 368 s.